

WERKBEZOEK VERSLAG

Kuddebeschermingshonden Midden- en
Noord-Veluwe

INHOUD

Verslag van werkbezoek van een delegatie van de
Vlaamse Wolvencommissie:
'kuddebeschermingshonden in de praktijk'

Design: [REDACTED]
Canine Efficiency©

Inhoud

EXCURSIE KUDDEBESCHERMINGSHONDEN (KBH) IN DE PRAKTIJK	2
Ochtend - Hoog Buurlo	2
Middag - Vierhouten	4
Vraag en antwoord.....	6
Additionele informatie	8
De hamvraag.....	8
De grootste zorg.....	8
Belangrijk is selectie en specifieke socialisatie.	8
Verantwoord en veilig werken.	9
Publieke educatie.....	9
Handhaving van regels.....	9
Inzet en samenwerking.....	10
Gebruik van KBH-expertise.....	10
Opties en advies.....	10
Meerdere herders.....	10
Beschikbaarheid honden.....	11
Werken met KBH.....	11
Het bindingsproces.....	12
Bijlage I: Lijst met aanwezige deelnemers	13
Vlaamse delegatie	13
Nederlandse aanwezigen	13

EXCURSIE KUDDEBESCHERMINGSHONDEN (KBH) IN DE PRAKTIJK

Op 23 juni 2023 vond een werkbezoek plaats van een delegatie van de Vlaamse Wolvencommissie. De dag werd georganiseerd en begeleid door [REDACTED] van Canine Efficiency op verzoek van het Agentschap Natuur en Bos, mede naar aanleiding van een eerder gegeven theoretische presentatie tijdens een bijeenkomst van de Vlaamse Wolvencommissie in Brussel eind oktober '22.

Het programma bestond uit twee delen, namelijk in de ochtend op de Midden-Veluwe bij de schaapskudde van Staatsbosbeheer (SBB) in Hoog Buurlo en in de middag bij de schaapskudde Elspeter Heide in Vierhouten. Beide kuddes werken met een duo kuddebeschermingshonden en beide kuddes werken in territoria van wolvenroedels. Voor specifieke data en monitoring details over de betreffende roedels verwijs ik naar de voortgangrapportages van BIJ12:

<https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/diersoorten/wolf/monitoring/#voortgangsrapportage>

Om de dag zo informatief mogelijk te maken zijn er diverse Nederlandse mensen bij die te maken hebben met het wolvendossier in hun werk. Zo konden vrijwel alle vragen beantwoord worden door een juiste persoon. In bijlage I een lijst met de Nederlandse mensen die aanwezig waren, hun functie en contactgegevens. Nu eerst kort samengevat hoe de dagdelen eruitzagen en hoe het eraan toeging. De vooraf aan mij versterkte vragen en extra informatie volgen daarna in een aparte paragraaf.

Ochtend - Hoog Buurlo

Na aankomst van de Vlaamse delegatie was er koffie en een muffin bij de schaapskooi en deden we eerst een korte voorstelronde, zodat iedereen wist wie er aanwezig was en welke rol de betreffende persoon vervult. De voorstelronde eindigt bij schaapherder [REDACTED] die meteen uitlegt wat hij in enkele ogenblikken gaat laten zien en wat er van de mensen verwacht wordt. Bijvoorbeeld: de honden negeren en geen aandacht geven en waar de groep zich het beste kon positioneren.

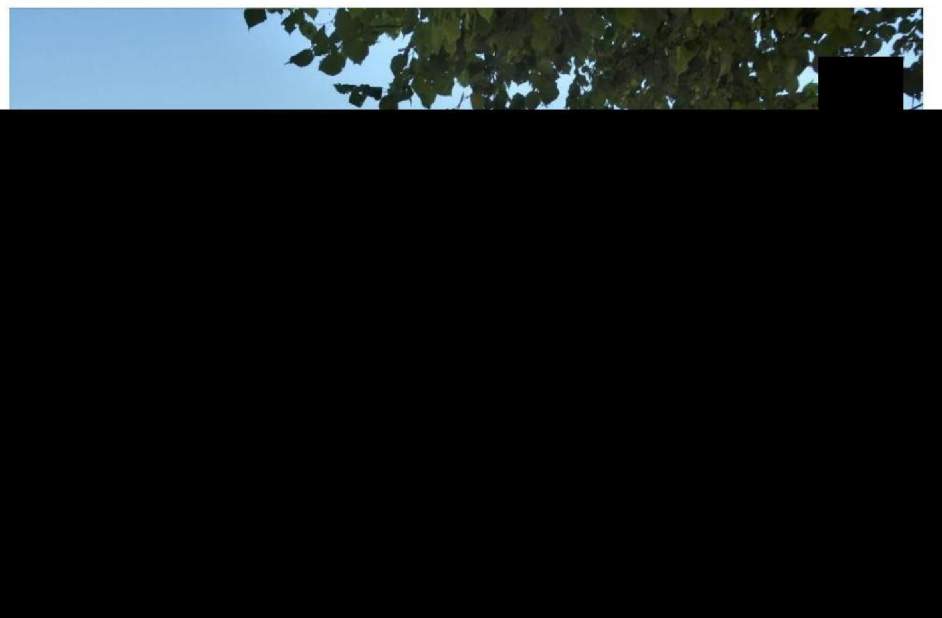
[REDACTED] werkt nu bijna drie jaar met kuddebeschermingshonden in het wolventerritorium van de Midden-Veluwe. Hij heeft zelf het initiatief genomen om zich te verdiepen in kuddebeschermingshonden en mogelijkheden om deze honden te integreren in zijn kudde. In 2020 was zijn voorverkenningstraject klaar en was hij ervan overtuigd dat, mede door wildcamera opnames van wolven rond het schapenraster, kuddebeschermingshonden essentieel zouden zijn om het werk met de kudde verantwoord voort te kunnen zetten. Nadat het lokale SBB Team overtuigd was, is [REDACTED] in de herfst van 2020 met begeleiding van Canine Efficiency begonnen te werken met een duo kuddebeschermingshonden.

Voor deze gelegenheid was de kudde bij de schaapskooi in plaats van op de heide, zodat er makkelijker en tijds efficiënt voor de grote groep gesproken kon worden. [REDACTED] liet zien hoe hij met de kudde, KBH en hoedhond de schaapskooi verlaat en naar de grote weide tegenover loopt. In die weide sluit de groep aan waarnaar [REDACTED] e.e.a. verteld vanuit zijn ervaringen en overtuigingen.

Tijdens het luisteren en de interactieve conversatie begeven de KBH regelmatig tussen de mensen op een kalme manier. Er is voor eenieder te zien dat als men zich rustig en kalm gedraagt en als de herder het goed vindt, het geen enkel probleem is voor KBH dat er een grote groep mensen in de wei staat, zoals te zien op de foto op de volgende pagina tijdens het ochtendprogramma in Hoog Buurlo.

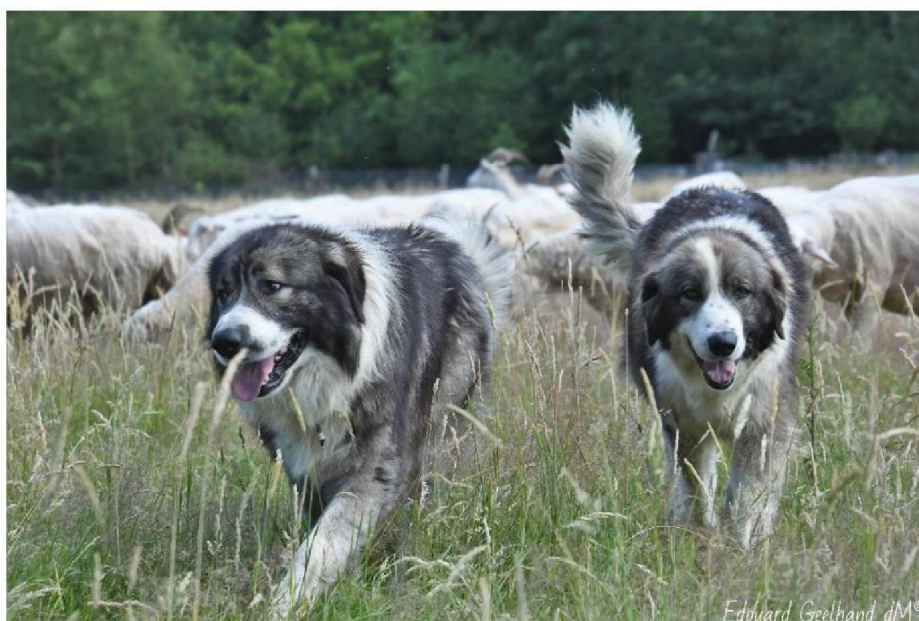
[REDACTED] legt onder andere uit waarop gelet moet worden als men met deze honden gaat werken, zoals bijvoorbeeld:

- Dat het tijd en inspanning kost om ze te integreren in de kudde en te conditioneren in de bedrijfsvoering en omgevingsfactoren.
- Dat er het beste gekozen kan worden voor een stabiel type honden uit werklijnen om ze verantwoord te kunnen integreren in een omgeving waar veel recreanten en andere medegebruikers voorkomen (hier wordt gewerkt met Roemeens Karpatische Herdershonden).
- Het belang van goed personeel op de kudde, die verstandig en verantwoord met de honden kunnen werken.

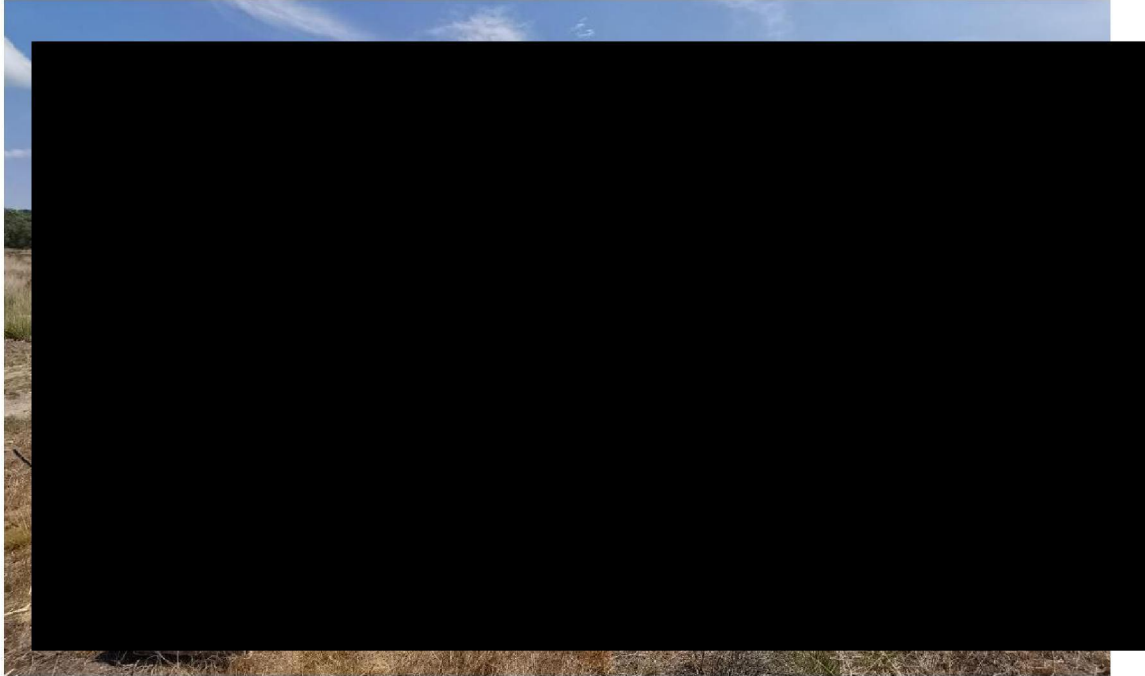
Naarmate de conversatie vordert worden ook relevante kwesties benoemt of beantwoord door respectievelijk Gelderse wolvenconsulent [redacted], Gelderse Wolvencommissieleden [redacted], [redacted] SBB Boswachter, [redacted] SBB Terreinbeheerder [redacted], [redacted] Wolvenmonitorings specialist [redacted], Voorzitter van Stichting Schaapskudde Nunspeet (Schaapskudde Elspeter Heide) [redacted] van Canine Efficiency. Er wordt veel informatie gewonnen en uitgewisseld.

Een bijkomend detail is dat hier rond en bij het nachtraster van de kudde monitoring wordt gedaan door [redacted]. Hierdoor hebben we veel beeldmateriaal kunnen zien waarop we regelmatig kunnen zien dat de kuddebeschermingshonden de wolven goed op afstand houden. Een groot verschil met opnames voordat de honden er waren, want toen hing de als eerste hier gevestigde wolvin al onderzoekend lange tijd rond bij de nachtkraal. Dit was de voornaamste reden waardoor [redacted] zich ging oriënteren op kuddebeschermingshonden. Rond 13:00 uur maken we ons klaar om Hoog Buurlo te verlaten om naar Vierhouten te gaan, waar de Elspeter Schaapskudde zich momenteel bevindt.

Middag - Vierhouten

Omstreeks 13:40 arriveren we op een nabij de Vierhoutense hei gelegen parkeerplaats om vandaar uit te voet naar de kudde te lopen. Die staan voor de gelegenheid in een dagvak met wolfwerende flexinetten, zodat het wat makkelijker is om gasten te ontvangen en te woord te staan. Ook staat hier de lunch voor ons klaar, die in een gezellig aangeklede picknick setting op de hei is klaargezet. Bij het middagprogramma namen SBB Boswachter [REDACTED] en SBB Schaapherder [REDACTED] niet deel. Wel was hier ook [REDACTED] Secretaresse van Stichting Schaapskudde Nunspeet en Wethouder Wichert Stoffer van de gemeente Nunspeet aanwezig. Foto onder: © [REDACTED]

De honger naar informatie en conversatie was in eerste instantie groter dan de honger naar lunch. Overall waren gesprekken gaande tussen de verschillende aanwezigen. Na de mensen op de lunch geattendeerd te hebben centraliseerden we de aandacht even naar schaapherderherderin [REDACTED] die samen met haar collega schaapherderderin op deze kudde. [REDACTED] nu iets meer dan een jaar met kuddebeschermingshonden werkt in het wolventerritorium van de Noord-Veluwe. Het betreft hier een kuddebeschermingshonden duo van het type: Mastin Español de Trabajo.

[REDACTED] vertelt: de voornaamste reden waarom men hier met kuddebeschermingshonden is gaan werken is het feit dat er in de herfst van 2021 tweemaal schapen zijn gepakt door wolven, overdag tijdens het hoeden bij een naburige kudde. Na die voorvallen is er een stakeholder bijeenkomst geweest waaruit geconcludeerd kon worden dat de enige realistische upgrade van bescherming tijdens het hoeden van een kudde in wolventerritorium overdag het integreren van kuddebeschermingshonden is.

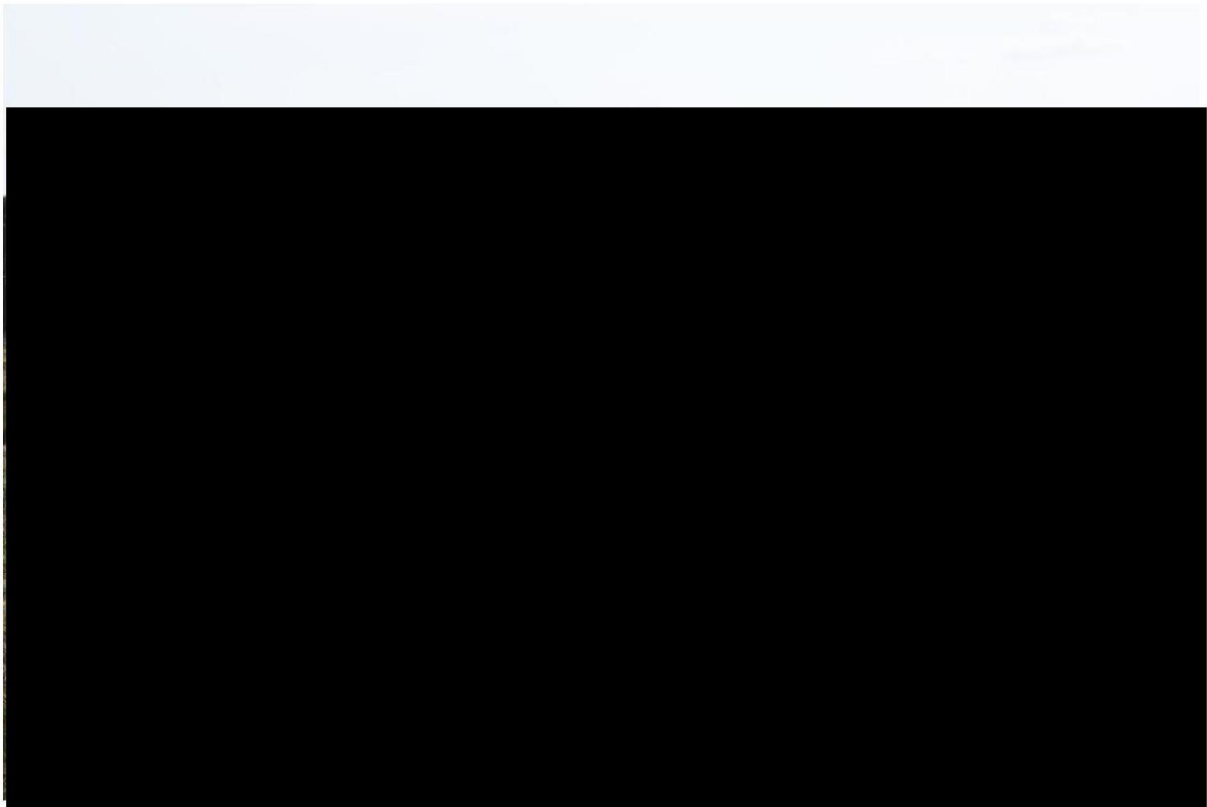
Met steun van de Provincie Gelderland is daarom besloten om met een tweejarige pilot kuddebeschermingshonden te starten, onder deskundige begeleiding van Canine Efficiency. Secretaresse van Stichting Schaapskudde Nunspeet [REDACTED] verteld over het gevolgde traject voor wat betreft aanschaf en begeleiding en ook over het overleg met de gemeente over aangepaste wet- en regelgeving en informatieverstrekking in het gebied. Daarna, tijdens het nuttigen van de lunch, is het woord aan de [REDACTED] en [REDACTED]

benadrukken onder andere:

- Dat het tijd en inspanning kost om de honden in de kudde en werkwijze te integreren en dat het vooral in het begin best zwaar was.
- Dat er voor waarborging van continuïteit goed en verantwoord personeel op de kudde moet werken.
- Dat terugkijkend op een jaar met kuddebeschermingshonden ze ondanks de extra inspanningen de aanwezigheid van de honden als waardevol ervaren en niet meer zouden willen missen.
- Dat niet de honden, maar gedrag van medegebruikers in het terrein de grootste uitdaging zijn om mee om te gaan.

Tijdens en na de uitleg van [REDACTED] werd de conversatie al snel weer interactief met diverse vragen en antwoorden van de diverse relevante personen voor de desbetreffende kwesties. Aan interesse en aandacht tijdens deze excursie dag geen gebrek.

Als afronding liepen we met alle aanwezigen met de kudde, bordercollies en kuddebeschermingshonden van het dagvak naar de nachtkraal met vast wolfwerende raster. Zie de impressie-foto op de volgende pagina van die gezamenlijke wandeling naar de nachtkraal. Hierna sloten we de dag af en vertrok de Vlaamse delegatie weer huiswaarts.

Vraag en antwoord

V: Wat is organisatorisch nodig om de kuddebewakingshonden kwaliteitsvol en veilig in te zetten?

A: Zowel door [REDACTED] wordt benadrukt dat een stabiele bedrijfsvoering en een stabiele, rustige kudde nodig zijn om zo soepel mogelijk te integreren. Daarnaast is het van belang om stabiele, sociaal vaardige honden te selecteren uit oude werklijnen uit rooftergebied, in ieder geval tot het moment dat er lokaal kuddebeschermingshonden zijn die aan de belangrijkste voorwaarden voldoen. Door te kiezen voor stabiele en sociaal vaardige honden én door een proces te volgen waarin gewenst gedrag en de manier van werken geconditioneerd worden zowel kwaliteit als veiligheid onderdeel van het geheel. Zowel in Hoog Buurlo als in Vierhouten is dit proces opgezet en begeleid door Canine Efficiency.

V: Wat is de nodige tijds- en financiële investering?

A: Voor wat betreft de financiële investering is er geen vaststaande kostenraming te geven, omdat het zo variabel is en afhankelijk van zoveel factoren. De aanschafprijzen voor honden variëren enorm wat zowel leeftijds- als commercie gebonden is. Onderhoud van de honden is al net zo variabel en afhankelijk van wat men uit wil geven versus wat men zelf kan realiseren en/of niet uit hoeft te geven. Het is lastig om de kosten af te kaderen met minima en maxima, maar die mogelijkheid is er wel mits dat in voor de overheid wenselijk KBH-beleid wordt opgenomen. Indien er interesse is in dit onderdeel uit te werken, schroom niet om mij daarover te contacteren. De tijds-investering bij aanschaf van jonge KBH of pups gaat al gauw richting de drie jaar. Die tijd is nodig voor de jonge honden om verantwoord tot complete volwassenheid te komen terwijl ze ondertussen, bij voorkeur foutloos, verantwoord in de bedrijfsvoering integreren. Bij de aanschaf van oudere honden is een periode van minimaal 3 maanden nodig voor het gewennings- en bindingsproces en minimaal één, maar beter twee, jaarcyclussen in de bedrijfsvoering. Hiermee bedoel ik dat door de honden alle terugkerende facetten minimaal eenmaal zijn meegemaakt om bij de tweede keer te kunnen beoordelen of de honden er daadwerkelijk goed mee om blijven gaan.

V: Welke communicatie en sensibilisering was voorzien voorafgaand aan implementatie van de kuddebewakingshonden en wat gebeurt nu nog?

A: In zowel Hoog Buurlo als bij de Elspeter Schaapskudde is er vooraf geen publieke aandacht of richtbaarheid aan gegeven, zodat de herders en de honden ongestoord konden starten. Bij aanvang zijn er wel al informatieborden bij de ingangen van de natuurterreinen geplaatst, evenals kleinere bordjes met gedragsregels rondom en nabij de kudde met honden. Media-aandacht is afgehouden tot het moment dat de herders en honden op een dusdanige manier op elkaar ingesteld waren dat ze zich er zelf goed bij voelden. In andere projecten in de provincies Noord-Brabant en Limburg zijn er wel vooraf media publicaties geweest, alswel als in de eerste periode na aankomst van de honden. Voor het realistische beeld wat we willen overbrengen naar het publiek is het te allen tijde beter om langer te wachten met publieke- en media-aandacht. Een aan elkaar gewend en ontspannen samenwerkend team van herder, kudde en honden geeft het daadwerkelijke beeld weer in tegenstelling tot een nog onwennig geheel in het begin van het proces.

V: Wat zijn de reacties op de kuddebewakingshonden vanuit publiek/recreanten?

A: Zoals met alles variëren de reacties nogal, echter de grote meerderheid van mensen die daadwerkelijk nabij de kudde komen of zijn geweest zijn positief, dan wel neutraal (geen op- of aanmerkingen). Enkele uitzonderingen zijn negatief, meestal gebaseerd op onterechte vooroordelen of de mening dat de persoonlijke 'gebruiksrechten' van het terrein/gebied boven alle andere voorkomende activiteiten staan. Deze houding komt sporadisch voor bij met name lokale hondeneigenaren, mountainbikers en ruiters. Doormiddel van mediaberichten en regelmatig georganiseerde 'bezoek aan de kudde sessies' worden mensen in de gelegenheid gesteld om van dichtbij mee te maken hoe het eraan toe gaat en vragen te stellen.

V: Verzekering van schade op en door de kuddebewakingshonden. Hoe is dit geregeld in Nederland?

A: In alle gevallen in de kuddebeschermingshonden projecten/initiatieven waarin Canine Efficiency betrokken is was er geen enkel probleem voor wat betreft de verzekering. De honden vallen in de verzekering onder hetzelfde deel als schade door de andere diersoorten in de verzekering (in deze gevallen voornamelijk schapen).

V: Subsidie en certificering ifv subsidie?

A: SBB Hoog Buurlo is op eigen initiatief en kosten begonnen aan hun pilot kuddebeschermingshonden in een leaseconstructie met Canine Efficiency waarin zowel honden als begeleiding en advies in het 'leasepakket' zijn opgenomen. Schaapskudde Elspeterheide is samen met een naburige kudde met subsidie van de Provincie Gelderland begonnen aan deze tweejarige kuddebeschermingshonden pilot, naar aanleiding van wolvenaanvallen overdag tijdens het hoeden in 2021. In geen van de pilots is nog een certificeringsprogramma opgenomen, net als dat nog niet zo is in de andere Nederlandse pilots. Als de pilots positief worden afgesloten en beoordeeld is het aan de beleidsmakers om de ontwikkeling van een certificeringsprogramma te financieren. De basisvoorwaarden voor honden die aan de inhoud van zo een certificeringsprogramma kunnen voldoen is al gelegd door de werkwijze die Canine Efficiency adviseert en hanteert. Belangrijke details voor de afname van een examen voor zo'n certificering zijn bijvoorbeeld de minimale leeftijd van de honden van twee jaar, een minimale tewerkstelling op de desbetreffende plek van 4 maanden en 'last but not least' de grondige kennis van werkende kuddebeschermingshonden en al hun facetten van de mensen die de examinering afnemen. Examinatoren zullen dus minstens een (nog niet bestaande) cursus met een daaraan gekoppeld examen moeten volgen om op een minimaal kennis- en beoordelingsniveau te komen.

V: Welke controle, toezicht en ondersteuning is er op de projecten waar gewerkt wordt met de kuddebewakingshonden? Zijn er verplichte opleidingen of trainingen voor wie ermee wil starten?

A: Alle initiatieven die momenteel lopen in de provincies Gelderland, Limburg en Noord-Brabant zijn bestempeld als pilotprojecten waarin de controle, toezicht en ondersteuning voor wat betreft de kuddebeschermingshonden en de werkwijze bij Canine Efficiency neergelegd zijn. Door diverse vrijwilligers en soms door de herders zelf wordt er hier en daar ook gemonitord met wildcamera's om zowel gedrag van de honden als van derden in het gebied in beeld te brengen. Er zijn dus (nog) geen opleidingen of trainingen behalve die in de praktijk tijdens het proces doorlopen wordt.

V: Cijfers die het effect van de honden aantonen, indien beschikbaar (info over (pogingen tot) aanval op vee voor en na inzet van kuddebewakingshonden).

A: Geen cijfers, wel persoonlijke ervaringen en getuigenissen van de herders. Hier en daar ook interessante beelden vanuit wildcamera monitoring. Neem voor meer informatie voor wat betreft wildcamera monitoring resultaten contact op met respectievelijk Jaap van Leeuwen en Daphne van Zomeren.

V: Andere ervaringen en aandachtspunten uit de praktijk.

A: Diverse ervaringen zijn door de betreffende herders gedeeld als wel ook in dit document. Tevens volgt hierna nog wat meer informatie van mijn hand

Additionele informatie

Voorafgaand aan vrijwel alle lopende pilots was er een overleg of een lezing of beiden waarin bepaalde kuddebeschermingshonden facetten voor wat betreft De Lage Landen aan bod kwamen. Zie hieronder enkele onderdelen van zulke overleggen of presentaties.

De hamvraag is uiteraard vrijwel altijd: kunnen KBH hier functioneren? Het korte antwoord daarop is ja, echter het is een nieuw fenomeen voor zowel de betrokken herders, terrein beherende organisaties (TBO's) en inwoners van desbetreffende regio's in het algemeen. Dat betekent dat er veel meer bij komt kijken, om al dan niet KBH te gaan implementeren in kuddes, dan waar menigeen op voorhand rekening mee houdt. Het verstrekken van die details en het begeleiden van KBH 'starters' en directe en indirecte stakeholders is waar Canine Efficiency zich mee bezig houdt en ook hierbij van dienst kan zijn.

De grootste zorg bij mensen is dat er incidenten gaan ontstaan tussen KBH en recreanten. Tegelijkertijd is dit misschien wel het grootste antipropaganda argument van KBH-tegenstanders. Ook daar heb ik een slide over.

De conclusie is dus: KBH en recreanten gaan samen, maar om dat in de praktijk succesvol te laten verlopen zijn er een aantal factoren van cruciaal belang.

Belangrijk is selectie en specifieke socialisatie. Het begint allemaal met het selecteren van honden met de juiste werkeigenschappen en sociale vaardigheden. De aanwezigheid van goede werkeigenschappen kunnen bij pups en jonge honden niet gegarandeerd vastgesteld worden, maar de kans dat ze over de juiste werkeigenschappen beschikken is het grootst als ze voortkomen uit doorgewinterde werklijnen. Bij de selectie van pups let ik dus met name op de aard en het voorkomen van de ouderdieren en eventuele andere dieren in de roedel. Pas als die goed bevonden worden

wordt het aspect sociale vaardigheden van belang. De individuele karakters verschillen tussen pups en jonge honden geven meestal een aardig goed beeld van het type karakter. Daarbovenop kan er nog veel gestuurd worden bij pups en jonge honden voor wat betreft het specifiek socialiseren (aanpassen) aan de werkomgeving en relevante situaties.

De specifieke socialisatie bestaat in principe uit het gegeven dat alles wat de eigenaar/herder toestaat bij en om de kudde, door de KBH geaccepteerd moet worden. Dit leren de honden door het mee te maken en het te zien, zonder een extra nadruk te leggen op dingen. Ik ga hier ook niet te veel over schrijven, omdat dit iets is wat in de praktijk geleerd en gedemonstreerd moet worden. De hele omgang met werkende KBH is anders dan wat de meeste mensen gewend zijn met (hun) honden. Als de omgang op de juiste manier gedaan wordt leidt dit tot een succesvolle, stabiele en efficiënte eenheid van kudde, honden en mens.

PS: Wanneer er gestart wordt met oudere honden is de aanschaf/selectie analyse wat kritischer dan bij jonge honden in verband met mogelijk aanwezig 'ongewenst' gedrag. Veel kan vrij eenvoudig worden omgevormd in een nieuwe situatie, mits consequent en direct uitgevoerd op de nieuwe werkplek, echter te temperamentvol gevormde oudere honden (ten opzichte van mensen) zijn een afrader voor werkplekken met veel publiek.

Verantwoord en veilig werken. Het is in De Lage Landen van cruciaal belang dat we de selectie van, en werkwijze met, KBH op een dusdanige manier aanpakken, dat vanuit KBH perspectief alle risico's op incidenten van een minimaal, nihil niveau zijn. Zo is het belangrijk om de KBH in eerste instantie, voor een langere periode, aangelijnd mee te nemen tijdens het hoeden. Op die manier zijn de honden altijd onder controle, kunnen ze weinig tot geen fouten maken, ontstaat routine in het verplaatsen met de kudde en wordt de binding met de kudde gestimuleerd door middel van activiteit in plaats van passiviteit. Het consequent aangelijnd meenemen van de honden tijdens hoeden leidt tot een hele goede basis voor wat betreft omgang met bewegende en grazende dieren, omgang met drijvende/hoedende honden, omgang met de herder van dienst en 'last but not least': omgang met alle omgevingsfactoren. Het goed doorlopen van dit proces zal leiden tot stabiele, verantwoordelijke, controleerbare en gehoorzame KBH die dan dus ook onaangelijnd ingezet kunnen worden waar dat kan, mag en nodig wordt geacht.

Publieke educatie. Waar met KBH gewerkt wordt zal het publiek 'geschoold' moeten worden. Naast het attenderen van het publiek op de aanwezigheid van KBH bij een kudde en de gevraagde gedragsregels die daarbij horen door middel van teksten op infoborden, is verbale educatie van de herder ook nodig. Met die verbale educatie bereiken we geen grote groepen, maar meestal wel de meest leerzame overdracht van kennis en wetenswaardigheden. Vooral vaste bezoekers (vaak lokale bewoners) worden op deze manier bereikt en op hun beurt delen ze hun ervaring in de gemeenschap. In een later stadium is (social) media-aandacht ook een goed middel, mits de regie in eigen handen wordt gehouden, waarbij de nadruk ligt op zorgvuldige en heldere informatieverstrekking.

Handhaving van regels. In vrijwel alle natuurgebieden gelden regels voor bezoekers en gebruikers. Überhaupt zijn er in De Lage Landen overal vele regels en vele uitzonderingen op regels en wordt er veelal weinig tot niet gehandhaafd op die regels. De hoeveelheid regels versus de hoeveelheid benodigde handhavers verraaft de oorzaak voor het soort passieve beleid wat in ieder geval in Nederland veelvuldig wordt gevoerd. Op het moment dat we met KBH bij kuddes gaan werken, is een (wellicht tijdelijke) actievere handhaving van enkele regels echter wel wenselijk. Zoals te lezen is in de paragrafen 'Selectie & specifieke socialisatie' en 'Verantwoord & veilig werken' werkt Canine Efficiency op een dusdanige manier dat het risico op conflicten vanuit de honden grotendeels voorkomen wordt. Om risico's op incidenten met publiek nog kleiner te maken zou daar actievere (wellicht tijdelijke) handhaving van geldende regels tegenover moeten staan. Ik doel dan vooral op de regels die op infoborden vermeld staan, zoals bijvoorbeeld op de bordjes waarvan afbeeldingen staan op de volgende pagina.

Inzet en samenwerking. Om succesvol te kunnen samenleven met wilde dieren is inzet en samenwerking nodig van alle relevante partijen, waarbij de focus moet liggen op het optimaliseren van conflictpreventieve omstandigheden en middelen bij de partijen in de frontlinie. Niemand zal ontkennen dat de frontlinie met betrekking tot het samenleven met wolven wordt gevormd door veehouders, waarvan de mensen aan het absolute front de schaapherders in natuurgebieden (wolventerritoria) zijn.

De samenwerking bestaat uit veel onderdelen, waardoor er behoefte en plaats is voor diverse specialismes en disciplines met als cruciale factor: de juiste personen op de juiste plaats. Om terug te keren naar het onderdeel KBH is in de voorgaande paragrafen te lezen wat er nodig is om KBH succesvol te implementeren en faciliteren. Er is dus inzet nodig van alle relevante partijen door middel van een effectieve en transparante samenwerking. Zonder de benodigde bijdragen op alle onderdelen en door alle betrokken partijen kan goed functionerende conflictpreventie met wilde dieren niet succesvol worden en zal dat een direct effect hebben op het publieke draagvlak voor wat betreft wilde dieren en indirect op alle partijen die hiermee in hun werkveld te maken hebben.

Gebruik van KBH-expertise. Om KBH succesvol te implementeren, te faciliteren en duurzaam in te kunnen blijven zetten is brede kennis van werkende KBH nodig. Die kennis is er binnen Canine Efficiency. Eén van de doelen van Canine Efficiency is kennisoverdracht naar de schapen- en geitenhouderij sector, waardoor een soort praktijk-kenniscentrum ontstaat. Door middel van dit praktijk-kenniscentrum wordt het proces van KBH-integratie in De Lage Landen gaandeweg gevormd, met alles wat daarbij komt kijken en nodig is. Een proces wat nog volop in ontwikkeling is, maar wat door op een correcte manier te beginnen een stevige basis heeft. De verdere ontwikkelingen kunnen alleen plaatsvinden als er in de praktijk voldoende mensen werken met KBH op een verantwoordelijke manier.

Opties en advies. Voor veel kuddes geldt dat het mogelijk is om met kuddebeschermingshonden te gaan werken, mits aan bepaalde voorwaarden/werkwijzen wordt voldaan. Die voorwaarden zijn min of meer beschreven in voorgaande paragrafen. De keuze om daadwerkelijk te starten met KBH hangt af van meerdere factoren, waarvan er ook al een aantal benoemd zijn in het vorige hoofdstuk. Ik zal hier nog een aantal punten beschrijven/toelichten die vaak naar voren komen en van belang zijn om intern verder te bespreken. Ik ben beschikbaar om additionele vragen te beantwoorden in een volgend stadium.

Meerdere herders. Als één van de zorgen wordt vaak het feit genoemd dat er meerdere mensen met de kudde(s) werken. Kunnen er verschillende mensen met een kudde en KBH werken? Het antwoord daarop voor wat betreft de honden is ja, want net als andere facetten en factoren waarmee de honden om moeten leren gaan kan dat ook met verschillende herders. In bijvoorbeeld Roemenië werken er meestal verschillende mensen met de kuddes en daar krijg je als nieuwe herder zonder uitleg of instructie de aanwezige KBH erbij op je eerste werkdag.

De honden kunnen dit wel, zeker als ze goed gebonden zijn aan de kudde en goed geïntegreerd zijn in de manier van werken. De uitdaging ligt vaak bij de wil en het kunnen van de mensen. Net als de honden zijn ook alle mensen verschillend. Het antwoord op de vraag of alle mensen die werken met deze kuddes op een juiste manier met KBH kunnen werken moet ik jullie schuldig blijven. Dat kunnen jullie zelf beter inschatten en/of bepalen dan ik en zal normaliter pas in de praktijk echt goed beoordeeld kunnen worden. Als KBH in de toekomst een vaste plaats in schaapskuddes in natuurgebieden gaan innemen zal dat ook terugkomen in de bekwaamheidseisen van personeel.

Beschikbaarheid honden. Een andere vraag is: zijn er voldoende honden beschikbaar? Het antwoord daarop is in theorie ja, echter zoals eerder beschreven, streven we naar een bepaald soort honden in De Lage Landen. Die zijn als compleet pakket (sociaal vaardig, werklijn, niet te duur en ervaring met wolven) niet talrijk. Mocht er besloten worden om met KBH te gaan beginnen dan is het belangrijk om te accepteren dat we reeds verloren tijd niet in versneld tempo in kunnen halen. In het geval van locaties met al gevestigde wolven in een gebied zijn enkel en alleen (jong)volwassen honden inzetbaar die 'hun mannetje staan' tegenover wolven. We moeten ook rekening houden met het feit dat de volgorde idealiter is: eerst KBH en daarna gevestigde wolven. Wolven die zich vestigen in een gebied waar al daadkrachtige, overtuigende hondachtigen (KBH) wonen hebben een andere mentaliteit dan vice versa. Het is van cruciaal belang om dit goed te onthouden en het gedrag van de wolven ten opzichte van KBH goed te monitoren voor zover dat mogelijk is.

We begrijpen allemaal wel dat het benodigde KBH-profiel dat van een 'sterspeler' is en die zijn over het algemeen of niet te koop, of heel duur. Om tal van redenen zouden jongere honden wel aan te raden zijn op het gebied van kudde integratie en het opdoen van ervaring als KBH-starters, maar (te) jonge honden zijn nog geen preventief middel tegenover wolven. De keuze voor jonge honden zou dus betekenen dat kudde en KBH beschermd moeten worden tegen wolven; niet ideaal en dus niet aan te raden in situaties waar wolven gevestigd zijn.

Werken met KBH. Wanneer er gestart gaat worden met de implementatie en integratie van KBH in de bedrijfsvoeringen zijn er dus tal van zaken waarmee rekening gehouden moet worden. Veel is al benoemd of beschreven, maar nooit alles. Een groot deel van de informatie en kennis komt pas om de hoek kijken als er in de praktijk gestart wordt. Dat komt simpelweg door het feit dat een geschreven handleiding voor levende have überhaupt, en voor KBH zeker, niet realistisch is. Er zijn wat basis criteria, maar het is vooral een dynamisch proces waar men een weg in moet vinden. Professionele begeleiding helpt je een heel eind op weg, maar uiteindelijk wordt er een eigen werkwijze gevormd. Het is belangrijk om gemotiveerd en met een goede, realistische mentaliteit te starten met KBH. De volgende punten zijn essentieel om te onthouden en te accepteren:

- Het proces kan niet sneller dan wat mogelijk is;
- Leren werken met KBH gaat het beste in de praktijk;
- Stappen vooruit kunnen afgewisseld worden met stappen achteruit;
- Het bindingsproces met de kudde en de bedrijfsvoering is essentieel;

Op de volgende pagina, tot slot, nog wat meer informatie over binding.

Binding

- Ontstaat door continu en voor lange tijd samen te leven:
 - Na +/- enkele weken tot enkele maanden
 - Formule 24/7/365
- Kan door diverse omstandigheden en/of gebeurtenissen tijdelijk of permanent beschadigd worden
 - Bijvoorbeeld door: menselijke fouten, hormonale fases, voedselconflicten

Het bindingsproces tussen KBH en vee is heel belangrijk. Binding is een proces waarin KBH en kudde min of meer onafscheidelijk van elkaar worden. Hoe sterker de binding is, des te beter beschermen KBH 'hun' vee. De herder speelt op zijn/haar manier ook een rol in het bindingsproces (lees KBH, herder en kudde moeten allen binding met elkaar hebben). Een noemenswaardig niveau van binding ontstaat na plusminus enkele weken tot enkele maanden. Door KBH-routine te laten vormen in de dagelijkse bedrijfsvoering met de kudde ontwikkelt het bindingsproces zich over het algemeen voortvarend. De formule voor binding te hebben en te houden is 24/7/365.

Binding kan tijdelijk of permanent beschadigen door bijvoorbeeld: menselijke inschattings- of beoordelingsfouten, hormonale fases bij de dieren (hond en/of vee), voedselconflicten, individuele botsing van karakters (hond en/of vee). Behalve de routine in de dagelijkse bedrijfsvoering moet er alertheid zijn tijdens de periodiek voorkomende bedrijfsvoering onderdelen, zoals scheren, lammertijd, dekperiode, selectie, enz. Het leren herkennen van de diverse fases en eventuele conflicten binnen het bindingsproces geschiedt in de praktijk.

Indien er nog vragen of opmerkingen zijn, schroom niet om contact op te nemen.

Bijlage I: Lijst met aanwezige deelnemers

Vlaamse delegatie

	Agentschap Natuur en Bos, Vlaamse Overheid
	Eigenaar kuddebewakingshonden
	Schapenhouder, Sonnisheide
	Agentschap Natuur en Bos, Vlaamse Overheid
	Landschap vzw
	Namens vzw Vlaamse Schapenhouderij
	UGent en Animal Welfare Solutions bv
	Departement Landbouw & Visserij
	WWF, vertegenwoordigde Wolf Fencing Team Belgium
	Vereniging voor Ecologische Begrazing vzw
	Agentschap Natuur en Bos, Vlaamse Overheid
	Agentschap Natuur en Bos, Vlaamse Overheid

Nederlandse aanwezigen

Naam	Rol	Contact
	Schaapherder SBB Hoog Buurlo	[redacted]@staatsbosbeheer.nl
	Boswachter SBB Communicatie Midden-Veluwe	[redacted]@staatsbosbeheer.nl
	Terreinbeheerder SBB Midden-Veluwe	[redacted]@staatsbosbeheer.nl
	Wolvenmonitoring Midden-Veluwe	[redacted]@gmail.com
	Secretaris Wolvencommissie Gelderland	[redacted]@ gelderland.nl
	Lid Wolvencommissie Gelderland	[redacted]@ gelderland.nl
	Wolvenconsulent Wolvencommissie Gelderland	info@fauna-in-balans.nl
	Voorzitter Stichting Schaapskudde Nunspeet	[redacted]@kpnmail.nl
	Schaapherder Stichting Schaapskudde Nunspeet	[redacted]
	Schaapherder Stichting Schaapskudde Nunspeet	[redacted]@gmail.com
	Secretaresse Stichting Schaapskudde Nunspeet	[redacted]@gmail.com
	Wethouder Gemeente Nunspeet	[redacted]@nunspeet.nl
	Nature Invites Ardennen	[redacted]@outlook.com
	Canine Efficiency	canine.efficiency@gmail.com